

τῶν σιναϊτικῶν κοντακαριῶν (αὐτόθι, τόμος Γ' ὑπὸ Ν. Λιβαδάρα), καὶ ἡ λεπτομερεστάτη (ἄνευ προηγουμένου) περιγραφή τῶν ἐν λόγῳ πέντε κωδικῶν, εἶναι ἔργον ἀγιολογικόν, ὅπερ δὲν πρέπει οὐδ' ἀμνημόνευτον καὶ ἀπαραιτήρητον νὰ μένη οὐδ' ἀνεκμετάλλευτον. Ἴσως ὁ πατὴρ Halkin θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθῆ τὴν σύνταξιν ἐνὸς νέου Appendix Hymnographicus, στηριζομένου ἰδίᾳ εἰς τὰς δημοσιεύσεις τοῦ Pitra, τοῦ Krumbacher, τοῦ Maas, τοῦ Εὐστρατιάδου καὶ τῶν ἡμετέρων συνεργατῶν Λιβαδάρα, Νικολοπούλου, Ναουμίδου. Εἰς τὸ παράρτημα αὐτὸ φυσικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ καταγραφοῦν μόνον οἱ ἀγιολογικοὶ ὕμνοι (καὶ δὴ οἱ ἀκέραιοι ἢ σχεδὸν ἀκέραιοι μόνον), ἀνεξαογήτως γνησιότητος αὐτῶν, ἀρκεῖ νὰ ἐγράφησαν πρὸ τῆς κατὰ τὸν ια' αἰ. μεταρρυθμίσεως τῶν (χει/φων) λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἴτε εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐγράφησαν εἴτε εἰς τὴν Δύσιν (ὑπὸ Ἰταλιωτῶν). Θὰ ἤμην εὐτυχὴς ἂν ἡ πρότασίς μου αὕτη εὑρίσκειν εἰς τὸ μέλλον ἀπήχησιν: Ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ ὕμνογραφία ἔχουν τὴν αὐτὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ἀγιολογίαν καὶ ἡ τῆς δευτέρας (τῆς ὕμνογρ.) δὲν ἀνεγνωρίσθη ὅσον ἔπρεπεν.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ συγχαρητήριά μας ἐνώνονται μὲ τὰς εὐχαριστίας μας πρὸς τὸν πατέρα Halkin δι' ἐν τόσον ἐπίπονον καὶ χρήσιμον ἔργον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Sévérin Salaville et Eugène Dalleggio, Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. I, 1584-1850. Athènes 1958, 8°, σσ. XI+325 (+3). Collection de l'Institut Français d'Athènes. Centre d'Études d'Asie Mineure - Archives musicales de Folklore dirigés par Mme Melpo Merlier.

Οἱ δύο συνεργάται τῆς ΕΕΒΣ, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ὁ νέος βιβλιογραφικὸς ἄθλος, γνωστοὶ ὁ μὲν πατὴρ S. Salaville ἀπὸ τὰς λειτουργικὰς μελέτας του, αἱ ὁποῖαι ἐτιμήθησαν ἐσχάτως διὰ τοῦ τελευταίου τόμου XVI (1958) τῆς ΡΕΒ ὅστις τῷ ἀφιερῶθη, ὁ δὲ κ. Dalleggio ἀπὸ τὰς βυζαντινολογικὰς καὶ ἱστοριοδιφικὰς ἐργασίας του, ἀναφερομένης καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ἐξηγοῦν εἰς τὸν πρόλογον πρῶτα τὸν ὄρον Κ α ρ α μ α ν λ ί δ ι κ α τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν διὰ νὰ στεγάζουν τὴν δίτομον συλλογὴν τῶν βιβλιογραφικῶν ἀναγραφῶν ὅσων βιβλίων ἐτυπώθησαν τουρκιστὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων. Ὅντως (ὅπως ἄλλοῦ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ φ ρ α γ κ ο

χιώτικα, ἑλληνικὴ γλῶσσα διὰ λατινικῶν χαρακτήρων) εἰς εὐρεῖαν μικροασιατικὴν περιοχὴν, περιλαμβάνουσαν κατὰ τοὺς ὀθωμανικοὺς χρόνους τὴν ἀκτὴν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἀλεξανδρέττας μέχρι τοῦ τῆς Μάρης, εἰς τὴν Καραμανίαν, ὀνομασθεῖσαν δ' οὕτω παλαιότερον ἀπὸ τοῦ Καραμάνου ἐκείνου βέη (1243) τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ ἑμιράτου τοῦ περιλαβόντος τὰς ἐπαρχίας τῆς Λυκαονίας, τῆς Μ. Φρυγίας, τῆς Παμφυλίας, τῆς Ἰσαυρίας, τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Δυτικῆς Κιλικίας, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, ἐρησιμοποιήθη τὸ σύστημα τοῦτο, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα τοῦ κατακτητοῦ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς κατοίκους. Οὐ μόνον ἐν μέσῃ Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα οἱ τουρκοφῶνοι οὗτοι διετήρουν ἴδια ξενοδοχεῖα, ἀλλὰ καὶ ἡ Μ. Ἐκκλησία ἔγραφεν αὐτοῖς δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων τουρκισί.

Τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ εἴδους, ἔκθεσις περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ πατριάρχου Γενναδίου (σωζόμενον καὶ διὰ κωδίκων, π.χ. τοῦ Πατρ. 287, πρὸς βλ. ΕΕΒΣ ΚΕ', 1955, σσ. 28 ἔξ.) πρὸς Μωάμεθ Β' τὸν πορθητὴν, ἐδημοσιεύθη διὰ τῆς Turcograecia τοῦ Crusius (Βασιλεία, 1584).

Ἀπὸ τοῦ 1718 ἤρχισεν ἡ κανονικὴ διὰ τοῦ τύπου ἔκδοσις θρησκευτικῶν ἰδίᾳ βιβλίων (λειτουργικῶν, κατηχητικῶν, ἀσκητικῶν, προσευχηταρίων, ὁμιλιῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, προσκυνηταρίων τοῦ Ἄθω, τοῦ Σινᾶ, τῆς Σουμεᾶ, τῆς Κύκκου), πρὸς ἐνημέρωσιν τῶν τουρκοφῶνων Ἑλλήνων ὀρθοδόξων. Σεραφεῖμ ἐκ Πισιδίας ὁ κατόπιν μητροπ. Ἀγκύρας (1773-1779), μοναχὸς τῆς ἐν Κύπρῳ ἱ. μονῆς τοῦ Κύκκου, δεσπάζει τῆς περιόδου ταύτης. Ὅμως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19' αἰ. ἐκδίδονται καὶ γραμματικά, διδακτικὰ βιβλία, ἢ σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν λατρικὴν κλπ. ἀλλὰ καὶ μυθιστορήματα καὶ ποιήματα. Ἡ προτεσταντικὴ προπαγάνδα χρησιμοποιεῖ τὰ καραμανλίδικα εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐθαγγεληνὸς Μισσαηλίδης χάριν τῶν συμπατριωτῶν του φροντίζει διὰ τὰς μεταφράσεις τῶν τουρκοφῶνων.

Τὰ ἔντυπα ταῦτα εἶναι διεσπαρμένα εἰς διαφόρους μεγάλας βιβλιοθήκας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐν Ἀθήναις ἡ Ἐθνικὴ, τὸ Γεννάδειον καὶ ἡ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου ὑπάρχουν περὶ τὰ 500. Πρόσφυγες ἐκ Μ. Ἀσίας κατέχουν ἄλλα. Οἱ συντάκται τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου ἐπωφελήθησαν ὄλου αὐτοῦ τοῦ ὕλικου καὶ θὰ ἦσαν εὐγνώμονες πρὸς ὃν τινα θὰ τοῖς ὑπεδείκνυε, φυσικὰς ἄλλως τε, παραλείψεις. Γνωρίζουν ἔξ ἄλλου τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ τοῦ Θεοδοσίου Χουδαβερδόγλου ἐν τῇ ΕΕΒΣ Ζ', 1930, σσ. 306-307, ὅπου ὑπεδείχθησαν συντετημημένοι 71 τίτλοι.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ὑποδεικνύουν τὴν μέθοδον τῆς ἀναγραφῆς τῶν βιβλίων, εὐχαριστοῦν δ' ὅσους τοὺς ἐβοήθησαν εἰς τὸ ἀναληφθῆν ἔργον. Ἔπονται 113 τίτλοι (- 1950) λεπτομερῶς περιγραφόμενοι, παρατιθεμένων πολλὰς καὶ φωτοτυπιῶν τῶν ἐξωφύλλων των κλπ., χρονολογικὸς πίναξ τῶν περιγραφόμενων βιβλίων, καὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἐν τῷ Α' τόμῳ. Πλουσιώτατος

Index ὀνομάτων κατακλείει τὸ βιβλίον (καὶ ὀλίγα errata et addenda).

Ἐκ τὰ περιγραφόμενα βιβλία ἄλλα ἐτυπώθησαν εἰς τὴν Ἑνετιάν, τὴν Λειψίαν, τὴν Βασιλείαν, τὴν Βιέννην καὶ ἄλλα εἰς Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, Σύραν, Βουκουρέστι καί, φυσικά, τὰς Ἀθήνας. Ἐπομένως ἄλλα εἰσήγοντο ἕξωθεν καὶ ἄλλα ἐτυποῦντο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ὀθωμ. αὐτοκρατορίας, ἀφ' ἧς αὕτη εἶχεν ἰδίας τυπογραφίας (τὰ τυπογραφεῖα βλ. συγκεντρωτικῶς ἐν σ. 314).

Ἐκ τῶν καταγραφέντων βιβλίων τὰ πλείονα εὐρίσκονται εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τοῦ Γενναδείου καὶ τὰς βιβλιοθήκας τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἢ τοῦ αἰμν. βιβλιοφίλου Γεωργίου Ἀρβανιτίδου. Ἐλάχιστα εἶχον περιληπτικῶς προπεριγραφῆ ἐν τῇ ΒΗ τοῦ Ἐ. Legrand (XVIII s.).

Δὲν ἔχω εἰδικότητα εἰς τὴν τουρκόφωνον φιλολογίαν, οὐδὲ προσθήκας ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐπομένως οὐδὲ παρατηρήσεις νὰ ἐπιφέρω ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ ὧς ἄνω βιβλίου. Ἀπλῶς θέλω νὰ ἐξάρω τὴν σημασίαν τοῦ ἐγχειρήματος τῶν Salaville - Dalleggio, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκαλύφθη τὸ κενὸν τῆς βιβλιογραφίας τῶν τουρκοφώνων δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων βιβλίων. Ἀπλῆ φυλλομέτρησις τοῦ βιβλίου δεικνύει πῶς, καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς γλώσσης, ἡ θρησκεία συνεκράτησε τοὺς ἀποκεκομμένους αὐτοὺς Ἕλληνας καὶ διεφέρθη οὐ μόνον νὰ πληροῦν τὰ χριστιανικὰ αὐτῶν καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ νὰ παιδεύωνται καὶ διαπλάσσωνται ὀρθοδόξως διὰ τῶν οἰκείων εἰς τοὺς ἑλληνοφώνους ἀδελφούς των γνώσεων, ἐπιστημῶν καὶ λογοτεχνημάτων. Οὕτω βλέπομεν π.χ. μεταφραζόμενα χάριν τῶν τουρκοφώνων τούτων οὐ μόνον τὰς Γραφάς, τοὺς βίους τῶν ἁγίων, τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, ἀλλὰ καὶ τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ (πρβλ. ἀρ. 81), τὸ κρητικὸν θεατρικὸν ἔργον τοῦ ἰζ' αἰ. ! Ἐργαζομαι καὶ ἐγὼ ἄλλοτε περὶ τῶν τουρκικῶν μεταφράσεων τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Ἰδιαιτέρως σημειῶ τὴν μετάφρασιν τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας τουρκιστὶ (πρβλ. σ. 48 κοντάκιον τοῦ Ἀκαθίστου, σ. 260 τὴν τοῦ Παρακλητικοῦ κανόνος τοῦ αὐτοκρ. Θεοδώρου Λασκάρεως, σ. 271 τὴν τοῦ Παρακλ. κανόνος Νικοδήμου Ἀγιορείτου). Καὶ ἀπὸ ἀγιολογικῆς ἐπόψεως τὸ βιβλίον ἔχει ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐξακριβωσιν τῶν κειμένων ἕξ ὧν μετεφράσθησαν τουρκιστὶ οἱ ἑλλ. βίοι τῶν ἁγίων.

Ἐλπίζω, ὅτι εἰς τὸν δεῦτερον τόμον οἱ συγγραφεῖς θὰ θελήσουν νὰ προσθέσουν πίνακα τῶν τουρκοελληνικῶν ὄρων, δεικνύοντα τὴν εἰσαγωγὴν πλήθους λέξεων εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν πρὸς δῆλωσιν ἀντικειμένων τῆς λατρείας κτθ. Τὸν δεῦτερον τόμον τοῦτον ἀνυπομόνως ἀναμένοντες, χαιρετίζομεν τὴν ἕκδοσιν τοῦ παρόντος μὲ τὰ πλεον εἰλικρινῆ αἰσθήματα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ